

kao da pripada svim članovima društva, da oni sa njom ravnopravno upravljaju, da taj oblik svojine pruža jednake šanse što se tiče materijalnih faktora proizvodnje, da se postiže dohodak prema ulozenom radu, ukratko da je to najbolji mogući oblik svojine“ (67). Međutim, takav oblik društvene svojine, zaplita se u dogmatsku diskusiju, *jer je bila svačija i ničija*. Posljednji stavovi su veoma važni iz razloga, što svojinski odnosi predstavljaju centralnu kategoriju ukupnih postsocijalističkih promjena. Deklarativan poziv rješavanja spora biva konkretizovan određenim modelom privatizacije, koji u našem društvu nije bio ništa drugo do

prerušen ili istim sadržajem preobražen cenetralizovani monopol. Jer, politika privatizacije u postsocijalističkim društvima bila je da se obuhvati što više preduzeća, a ne ona koja se privatizuju budu transformisana. Ovakav scenario koji je etabliran na jugoslovenskom slučaju ostaće i dugoročno sredstvo obračuna sa svakim vidom kritičke misli. Odolijevanje istinskoj transformaciji društvene svojine doveli su do „kanonizacije“ njene apstaktnosti, koja zaključuje autor, ne može u znatnoj mjeri podstaći konstituisanje onih elemenata koji odgovaraju *novom društvu*.

Predrag Živković

Dragoljub B. Đorđević, Anton G. Konstantinović i Ljubiša R. Mitrović, *Od putanje do autostrade- Spomenica Jovana Čirića*, JUNIR i Univerzitetska biblioteka „Nikola Tesla“, Niš, 2010.

Rijetki su primjeri vrednovanja ličnosti i profesionalnog angažmana jednog naučnika za ostvaren doprinos u naučno-istraživačkoj djelatnosti za vrijeme životnog vijeka. Publikacija *Od putanje do autostrade* predstavlja svojevrstan primjer iskrenog i kolegijalnog odnosa prema djelu svoga savremenika Jovana Čirića, gdje u obliku pisane *Spomenice* istaknuti demografi, sociolozi sela i grada sa kojima je Čirić saradivao izražavaju pažnju i zahvalnost prema svom kolegi i profesoru. Knjiga posvećena profesoru sociologije naselja i demografije Filozofskog fakuleta u Nišu, u izdanju JUNIR-a i Univerzitetske biblioteke „Nikola Tesla“ iz Niša, objavljena je 2010. godine. Njeni priređivači su knjigu osmislili kao cjelinu koja sadrži skup vrijednih naučno-stručnih članaka, radove u kojima su zastupljene teme iz oblasti interesovanja bliskim profesoru Čiriću, prikaze jednog broja knjiga Jovana Čirića uz bio-bibliografiju i naravno tekst koji nam približava ličnost i djelo profesora Čirića.

Prvi dio ove publikacije uz uvod, autora Dragoljuba Đorđevića, Ljubiše Đorđe-

vića i Miomira Naumovića, približava nam Jovana Čirića kao čovjeka, stvaraoča, pedagoga, umjetnika, predstavljajući ga kao tihog, povučenog, postojanog, doslednog, poštenog i korektnog čovjeka, stvaraoča niza vrijednih radova, priručnika, studija, članaka i knjiga među kojima se posebno ističe udžbenih *Osnove sociologije naselja i sociologije sela*. Među preko pet stotina bibliografskih jedinica preovladavaju topološka istraživanja Niša i okoline, a kao veoma zanimljivo djelo se ističu četiri knjige filozofsko-sociološko-politikoloških promišljanja o čovjeku, društvu i razvoju pod nazivom *Problemi razvoja I-IV*. Ove knjige zapravo predstavljaju skup autorovih bilješki i fragmenta napisanih tokom više od 40 godina koje je autor „odlučio da beleži da bi nadjačao smrt – produžio život“ (str. 33).

Čirić je bio izrazit kritičar birokratizma, smatrajući da novo društvo ne može da uspostavi dostojanstvo čovjeka ako je birokratija dominantna snaga. Kritikovao je birokratski aparat u vrijeme bivše Jugoslavije prema kojem seljak nije

zreo za demokratiju i socijalizam već samo za proizvodnju hrane, a branio seljaštvo smatrajući da ono svojom uraganskom snagom može da ostvari korjenite društvene promjene. U tom smislu Ćirić se zalaga za novu teoriju društvenog razvoja u okviru koje bi bila izgrađena i nova koncepcija ruralnog razvoja.

Ćirićevo prvo interesovanje je bilo vezano za geografiju da bi se potom proširilo na sociologiju sela i naselja gdje je Ćirić prvenstveno isticao važnost induktivnog, terenskog istraživačkog rada i podataka dobijenih empirijskim istraživanjima, pri tom, naravno, ne zanemarujući oslanjanje na odgovarajuće teorije. Vjerovao je da samo kroz dodir sa praksom nauka može krčiti put naprijed. Ćirić je, pokazalo se, imao veliki broj interesovanja i talenata. Posebno se zanimao za proučavanje Roma niškog kraja doprinijevši rađanju *Niške romološke škole* a pored Luke Prošića smatra se pionirromologije. Njegov izražen umjetnički dar za crtanje pokazuje nam veliki broj njegovih grafičkih radova starog i savremenog Niša, viđeni kao „dragulji za nezaborav u kolektivnom pamćenju“.

Drugi i treći dio zbornika čine tekstovi istaknutih sociologa sela i grada u Srbiji i okruženju. Najprije Petre Georgievski daje osvrt na metodološki pristup istraživanja sela i društvenih promjena jednog od uticajnijih sociologa današnjice Anri Mandrasa. Zanimljivom se pokazuje paralela između Ćirića i Mandrasa u pogledu isticanje terenskog rada kao osnovne vrline sociologa. Oba sociologa smatraju da se rad na terenu sastoji u sistematskom opisivanju karakterističnih elemenata jednog društva. Takođe, obojoca su zastupali holistički pristup u proučavanju sela koji omogućava da se proučavanjem seljačkih društava, njihovih različitosti i transformacija, analiziraju promjene i dinamička struktura seljačkih društava.

Tekst Đure Stevanovića obrađuje odnos seljaka prema tradiciji, inovacijama i radu kao osnovama za postojanost i

promjene u seljakovom sistemu vrijednosti. Seosko stanovništvo je specifično u pogledu prihvatanja materijalnih inovacija. Seljak oprezno prihvata novine, ne žuri, ali ukoliko shvati da inovacija može doprinijeti njegovom ugledu u sredini u kojoj živi lakše će je prihvatiti. Osnovi kriterijum usvajanja novina je najčešće ekonomska korist vezana za domaćinstvo ili olakšanje od napornog rada. Svakako, mlađi ljudi su više spremni za promjene, pogotovu ako oni upravljaju gazdinstvom. Seljak se ne boji rada, on radi sve dok se može držati na nogama. Industrijalizacijam međutim, ruši tradicionalan odnos prema radu, nema razumijevanja za sitni porodični rad koji marginalizuje i preobražava u „okućnice“ ističući vrijednosti velikih poljoprivrednih preduzeća industrijskog tipa. Takođe, industrijalizacijom se mijenjaju tradicionalna porodična podjela rada prema starosti i polu, uloga djece je znatno ograničena dok se uloga žene stalno mijenja većim vezivanjem za kućne poslove. Pored rada, seljaci visoko cijene i štedljivost. Novac se štedi da bi se planski uložio i time doprinio uvećanju svojine.

Sa shvatanjem da selo u svemu zaostaje za gradom kako u periodima brzog razvoja tako i u vremenima kriza i padova slaže se i Milovan Mitrović, smatrajući da zaostajanje čak pomaže selu da lakše i bezbolnije preživljava krize. U posljednje vrijeme selu se nameće jedan novi koncept ruralnog i agrarnog razvoja koji imaju prvenstveno ekološki karakter. Radi se o konceptu *održivog razvoja* prema kojem treba razvijati „održive poljoprivredne sisteme“ za očuvanje životne sredine uz manji procenat zagađivanja, stvaranje novih alternativnih tehnologija u poljoprivredi kao što je „organsko ratarstvo“, projekat „zdrave hrane“ bez upotrebe hemijskih sredstava i slično. Ovaj projekat je veoma teško ostvariv u najrazvijenijim zemljama a u nerazvijenim predstavlja utopijski cilj. Kada je o Srbiji riječ Mitrović smatra da *održivi ruralni razvoj* zavisi

od regionalnog i lokalnog razvoja koje trenutno karakterišu opšta društvena stagnacija i opadanje. Nastavljanje nepovoljnih trendova strukturalnih promjena srpskog društva i sela može dovesti u pitanje bilo kakav ruralni razvoj u Srbiji.

U vremenu opštih društvenih promjena koje ne zaobilaze ni seoske zajednice, jedan poseban tip selâ karakterističan za Srbiju, tzv. gastarbajterska sela, doživljavaju specifične promjene u proizvodnom, tradicijskom i kulturnom pogledu. Ovaj tip sela pripada transformisanom tipu sela a proizvod je ekonomskih i radnih migracija koje su krajem 60-ih godina XX vijeka zahvatile najplodornije a kasnije i siromašnije krajeve tadašnje Jugoslavije. Ove „migracije prestiža“ a kasnije „migracije egzistencije“, piše Miloš Marjanović, uslovile su prelazak poljoprivrednog u nepoljoprivredno stanovništvo koje se zapošljavalo daleko od svojih selâ ali bez prekidanja kontakta sa svojim gazdinstvom tako da demografski bilans u ovim selima sve do popisa stanovništva 1991. nije izgledao nepovoljno. Gastarbajteri su dolazili u svoje selo više puta godišnje da bi se vremenom taj broj smanjivao, svodeći se na dolaske povodom svadbi i krštenja. Privremenost boravka u inostranstvu pretvorila se u stalan boravak. Djeca druge generacije rađala su se van sela i gubila kulturni i jezički kontakt sa selom roditelja. Karakteristika gastarbajterskih sela je da su njihovi „izmješteni“ mještani na početku uticali na poboljšanje mehanizacije u selu, organizovanjem bogatih vašara privlačili su i turiste, skupim svadbama i krštenjima oživljavali svoje selo, međutim gastarbajterska sela danas su pusta, preovladava staro stanovništvo, škole su prazne i postavlja se pitanje njihovog opstanka. Njihovi mještani nemaju mnogo optimizma i svojim selima predviđaju opstanak od svega dvadesetak godina.

Položaj omladine u ovim a i u drugim selima u pogledu obrazovanja je drugačiji nego kod gradske omladine. Seoska omla-

dina je više u neskladu između svojih ličnih aspiracija i društvenih potreba i mogućnosti, smatra Suzana Marković-Krstić. Kada je u pitanju obrazovanje, mladi na selu shvataju da školovanje i studiranje postaju prosperitetne djelatnosti tako da nastoje da steknu što više znanja i kvalifikacija kako bi mogli da se zaposle i nastane u gradu, što dovodi do sve češćeg napuštanja sela. Svakako mogućnosti školovanja u velikoj mjeri zavise od socio-ekonomskog i kulturno-obrazovnog statusa porodice. Tako, dio seoske omladine koji potiče iz porodica sa slabijim materijalnim mogućnostima ne nastavlja školovanje, bira škole koje su bliže mjestu stanovanja, koje ne zahtijevaju velika novčana ulaganja i ona zanimanja sa kojima će se moći brže zaposliti i obezbijediti ekonomsku samostalnost. Za razliku od djece iz bolje situiranih porodica, ova djeca češće ostaju na selu i posvećuju se poljoprivredi.

Sledeći dio zbornika posvećen je temama vezanim za pitanja iz sociologije grada, kao što su odnos grada i demokratije, značaj susjedstva u gradovima kao i fenomen jedne naročite pjesme o gradskoj krčmi. Da je demokratija nastala u gradovima, teza je koju zastupa najveći broj teoretičara. Karakteristike gradova, najprije antičke Grčke a zatim i srednjovjekovnih gradova, bile su dobra podloga za razvijanje aktivnijeg političkog učešća građana, povećanje i veću zaštitu prava i sloboda a sve su to osnovne odlike demokratskog društva, navodi Sreten Vujović. Dok je grčki polis u vrijeme svog procvata više imao karakter tehnički najrazvijenije vojne grupe i stvarao svog građanina kao *homo politicusa*, ipak, prema Veberu, srednjovjekovni gradovi dajući primarnost ekonomiji koja je nezamisliva bez političke samostalnosti u obliku sudske i administrativne autonomije predstavljaju preteču gradske demokratije. Današnji industrijski gradovi koje obilježava demografski, ekonomski i društveni rast jačaju participaciju građana u odlučivanju

i sudbini gradova kroz grupe za pritisak, građanske inicijative, nevladine organizacije i sl.

Gradovi su ogledalo društvenih različitosti na globalnom, regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou a poštovanje različitosti je jedan od stubova demokratije. Gradu se međutim, pored raznih pozitivnih strana koje proizvodi brzi rast pripisuju i neke negativne, zbog kojih grad „gubi svoju dušu“, kao što su nestajanje susjedstva kao oblika otuđenosti građana. Da ovo shvatanje nema svoje teorijsko utemeljenje, smatra Ljubinko Pušić, navodeći da vrijednost i kvalitet gradskog života se ne može cijeliti na osnovu mjerila seoskog načina života. Jednostavno, tu se radi o kvalitativno različitim oblicima ljudskih naselja odnosno o autentičnim ekološkim i organizaciono-funkcionalnim oblicima života koji su međusobno povezani ali nesvodivi jedan na drugi. Susjedstvo u selu ima jednu vrstu značenja, dok u gradskim sredinama ono ima drugačiju dimenziju, stvara sasvim drugačiji osjećaj bliskosti među ljudima koji se nalaze u neposrednom okruženju.

Kratak i zanimljiv izlet u zborniku *Od putanje do autostrade* napravio je Dragoљub B. Đorđević podsjećajući na čuvenu pjesmu o krčmi Džerima. Pjesma *Kazuj krčmo Džerimo* je po mnogo svemu specifična pjesma. Komponovana od nepoznatog kompozitora, ova kulturna pjesma postala je poznata u interpretaciji narodne pjevačice Usnije Režepove, po ocu Romkinje, koja je pjesmi udahnila „duh južne pruge“, dok je tekst napisala takođe poznata Radmila Todorović-Babić. Krčma Džerima, nazvana po nadimku njenog vlasnika, prema kazivanjima ni po čemu naročita, nalazila se u Nišu, gradu ritma i južnjačkog melosa. Zahvaljujući popularnosti, ova novokomponovana pjesma o kafani, pjesma u kojoj djevojka izražava nemir, tugu i strah vezane za svog mladića, ušla je u legendu i postala narodna pjesma. Činjenica da se selo postepeno urbanizuje a da se grad nalazi u poziciji da traži za

novim mogućim kulturnim kompromisima, dovela je do prihvatanja izvorne narodne pjesme i u gradu.

U četvrtom dijelu zbornika obrađene su teme iz oblasti demografije kao što su značaj vode i humanih resursa i neke demografske karakteristike stanovništva u Srbiji. U tekstu „Socijalna dimenzija vode u svjetlu savremenih demografskih promena“, autori Anton G. Konstantinović i Milovan Vuković ukazuju na sve veći uticaj životne sredine, oskudice i nejednakošću prirodnih bogatstava na regionalnu i međunarodnu politiku pa i otvaranje međunarodnih vojnopolitičkih sukoba. Jedan od prirodnih resursa koji može biti izvor političkih nesuglasica jesu vodeni resursi čija je potrošnja sve izraženija zbog porasta stanovništva, pojačane urbanizacije i svakako rastućih zahtjeva poljoprivrede i industrije. Mnoge rijeke i jezera imaju multinacionalni karakter a sporovi oko ovih resursa, kao npr. na Bliskom Istoku, postaju podjednako teški kao i sukobi oko teritorija. Takozvano „vodeno pitanje“ može biti predmet sukoba i na unutrašnjim političkim scenama, kao što je slučaj sa izvjesnim indijskim državama oko podjele riječnih resursa.

Svoj tekst u zborniku, Mirjana Rašević i Goran Penev posvećuju proučavanju jedne druge vrste resursa, humanih resursa opština Srbije sa demografskog, ekonomskog i socijalnog aspekta. Fenomen rađanja djece ispod potreba zamjene generacija ima posljedice i na makro nivou. Politika podrške porodici u tom smislu nastoji da dovede do pozitivnih rezultata pri čemu značajan resurs u borbi protiv nedovoljnog rađanja predstavlja lokalna zajednica. Prema raspoloživim podacima i procjenama Srbija već izvjesno vrijeme bilježi negativnu stopu rasta stanovništva (po stopi od -4,2 promila). Negativan demografski rast je zabilježen u 22 od 25 okruga dok je najveća stopa rasta ostvarena u gradu Beogradu (5,7). Imajući u vidu konstantno iseljavanje stanovništva pretpostavlja se da su zabilježeni trendovi

još veći. Ako se pogleda starosna struktura stanovništva zaključuje se da se zbog pada udjela mladih a porasta udjela starih lica, Srbija može svrstati u grupu izrazito starijih populacija i to u svjetskim okvirima. Kada je u pitanju pismenost, autori navode smanjenje nepismenog stanovništva, dok u pogledu nezaposlenosti postoji trend porasta.

Demografskim karakteristikama stanovništva Srbije u ovom zborniku svoj rad posvećuju i Petar Golubović i Ninoslav Golubović, sa posebnim osvrtom na stanovništvo jugoistočne Srbije. Naime, oblast jugoistočne Srbije više nego druge oblasti ove republike bilježe negativan porast ukupnog stanovništva. Razlog se pronalazi u niskom prirodnom priraštaju i negativnom saldu migracija. Stope nataliteta u svim okruzima su u padu dok su stope mortaliteta u porastu. Podaci iz 2002. pokazuju blagi rast ženskog stanovništva i opadanje stope maskuliniteta, a zabilježen je i porast sredovječnog stanovništva. Broj domaćinstava je povećan na račun samačkih i domaćinstava sa dva člana.

Nakon tekstova koji su u čast profesoru Jovanu Ćiriću predstavljeni u ovoj publikaciji data su i prikazi njegova tri najznačajnija djela. Monografija pod nazivom *Krupac* koju je Ćirić napisao u koautorstvu sa Vitomirom V. Živkovićem posvećena je ataru sela Krupac. Knjiga koja je i danas, prema mišljenju Suzane Marković-Krstić, autorke prikaza, vrijedna naučne pažnje, predstavlja svestrano teorijsko-empirijsko istraživanje geografije, istorije i društvenog života jednog seoskog naselja na etničkoj srpsko-bugarskoj granici, sprovedeno u sedmoj deceniji dvadesetog vijeka. Prikaz Jasmine Petrović se odnosi na udžbenik sastavljen od pet cjelina, *Osnove sociologije naselja i*

sociologije sela koji je i ona tokom svojih studentskih dana koristila, osjećajući zbog toga tremu prilikom pisanja ovog prikaza. Ovaj udžbenik, kaže autorka, započinje u maniru i sa temama koje obično sadrži klasični udžbenik iz sociološke discipline, ali se toga ne drži do kraja zbog usputnih opaski i kritičkog stava što ovom djelu daje poseban kvalitet. Ćirić nastoji da naučno prikaže predmet kojim se udžbenik bavi, a slikovitim i brojnim detaljima odaje svoje bogato primarno iskustvo. Treći prikaz je Ćirićeva knjiga *Gradište*, posvećena seocetu u kojem je Ćirić 1941. godine započeo svoju profesorsku karijeru. Ono što posebno ističe ovu knjigu jeste činjenica da je ovim Ćirićevim radom otvorena serija istraživanja „Sela jugoistočne Srbije“.

Jovan Ćirić u okviru sociologije sela razvio je jedan specifičan vodič ili skup uputstava kojih se istraživač može pridržavati tokom emirijskog istraživanja seoskih područja. Pod nazivom *Uputstvo za sociološko proučavanje sela*, Ćirić predlaže plan istraživanja koji treba da uključi sve prirodne i geografske karakteristike naselja koje se ispituje, uključujući i njegovo stanovništvo, privredu, društvenu organizaciju kao i uputstvo šta treba da sadrži zaključak. Publikaciju *Od putanje do autostrade* Ivana Petković, zatvara kćerka profesora Jovana Ćirića, dajući pregled selektivne ali prilično obimne bibliografije svoga oca, sistematizovane prema vrsti publikacije. Bibliografija uključuje štampane publikacije od 1963. godine, ali ne i priloge objavljujane u novinama, radove u kojima se profesor javlja u vidu sekundarnog autorstva, radove koji govore o njemu, separate i slično.

Nataša Krivokapić